

שינוי הכתב

מים ראשונים של תודה: בכתיבת דף זה נעזרנו רבות בשני מאמריו של פרופ' שלמה נאה: 1. על כתב התורה בדברי חז"ל (א); המסורת על החלפת הכתב בידי עזרא, לשוננו ע (תשס"ח); 2. על כתב התורה בדברי חז"ל (ב): תעתיקים וקוצים, לשוננו ע"ב (תש"ע). המאמרים אינם זמינים ברשת לצערנו. ראו לשוננו באתר [האקדמיה ללשון העברית](#) או [אתר הספריה הלאומית](#). הקרדיט כולו של פרופ' נאה ולא נחזור עליו בכל ציטוט. שגיאות, אם ישנן, הם כולן שלנו.

אֱלֹהֵי הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דָּבַר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל בְּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן בְּמִדְבַּר בְּעַרְבָה מִזֶּה בֵּין פָּאֲרֹן וּבֵין תַּפַּל וְלָבָן וַחֲצֵרֵת וְדֵי זָהָב: (ספר דברים פרק א פסוק א).

דברים רבה א א – ספרי תורה בכל לשון או רק לשון הקודש ויוונית

"אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל" - הלכה: אדם מישראל מהו שיהא מותר לו לכתוב ספר תורה בכל לשון? כך שנו חכמים¹: אין בין ספרים לתפילין ומזוזות אלא שהספרים נכתבים בכל לשון ותפילין ומזוזות אינן נכתבים אלא אשורית.² רבן שמעון בן גמליאל אומר: אף הספרים לא התירו שיכתבו אלא יונית. ומה טעמו של רשב"ג? ... אמר בר קפרא: שכתוב: "יפת אלהים ליפת וישכון באוהלי שם" (בראשית ט כז) - שיהיו דבריו של שם נאמרים בלשונותיו של יפת, לכך התירו שיכתבו בלשון יונית.³

תוספתא סנהדרין פרק ד הלכות ז-ח – מי שינה לכתב אשורי⁴

ר' יוסי אומר: ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו אילמלא קידמו משה. נאמרה במשה עליה ונאמרה בעזרא עליה. נאמרה במשה עליה שנאמר: "ומשה עלה אל האלהים" (שמות יט ג), נאמרה בעזרא עליה: "הוא עזרא עלה מבבל" (עזרא ז ו).⁵ מה עליה האמורה במשה למד תורה לישראל, שנאמר: "ואותי צוה יי בעת ההיא ללמד אתכם חוקים ומשפטים" (דברים ד יד), אף עליה האמורה בעזרא למד תורה בישראל, שנאמר: "כי עזרא הכין את לבבו לדרוש בתורת ה' ולעשות וללמד בישראל חוק ומשפט" (עזרא ז ט). אף הוא ניתן בידיו כתב ולשון שנאמר: "וַיִּכְתֹּב הַנְּשִׁיתָן כְּתוּב אֲרָמִית וּמִתְרַגְּם אֲרָמִית" (עזרא ד ז).⁷ - מה תורגמו ארמית אף כתבו ארמית.⁸ ואומר: "ולא כהלן כתבא למיקרי ופישרה להחוואה למלכא" (דניאל ה ח), מלמד

¹ מסכת מגילה פרק א משנה ח. וכן הוא במסכת סופרים פרק טו הלכה א. ובגמרא מגילה דף ט ע"א וע"ב.

² היינו כתב אשורי או ארמי, הוא צורת הכתב, האותיות בעברית המקובלות בימינו.

³ לשפה ולכתב היווני היה מעמד מיוחד בימי חז"ל, כשפה תרבותית חשובה (ומסיבה זו גם התנגדויות היו, ראו סוטה מט ע"א) וכבר הארכנו לדון במדרש זה בדברינו [אלה הדברים – בכל לשון](#) בשבת זו בשנה האחרת. הפעם נרצה לדון בשינוי הכתב מעברית קדומה, שנקראת בלשון חכמים דעץ, רעץ, או ליבונאה (להלן בגמרא סנהדרין), לכתב המוכר לנו היום שהוא בעצם "כתב אשורי".

⁴ תוספתא זו היא המקור העיקרי לנושא שינוי הכתב (והלשון) והיא מצוטטת בירושלמי מגילה פרק א הלכה ח ובבבלי סנהדרין דף כא ע"ב בהבדלי נוסח מסוימים, עליהם נשתדל לעמוד בהמשך דברינו. לא נתיימר כמובן להקיף בדף קצר זה נושא חובק-עולם, עליו כתבו רבים וטובים רק לטעום מעט מיערת הדבש (ראו שוב מאמריו של פרופ' נאה והמקורות הרבים שהוא מביא שם).

⁵ ראו המשך הפסוק שם: "הוא עזרא עלה מבבל והוא יספר מהיר בתורת משה אשר נתן ה' אלהי ישראל וכו'". עזרא לא עלה עם ראשוני שיבת ציון (עליית שבבצר, זרובבל), כמתואר בעזרא פרק ז, רק כ-80 שנה מאוחר יותר (ראו הסיבה לכך בגמרא מגילה טז ע"ב ושיר השירים רבה פרשה ה). אבל עלייתו השפיעה מאד על העולים מבבל כמתואר בספרי עזרא ונחמיה, בפרט בתיאור כריתת האמנה (עזרא י, נחמיה ט). אחריו עלו במרוצת הדורות אישים בולטים נוספים כהלל, רב כהנא, ר' זירא ועוד.

⁶ הציונים וחובבי ארץ ישראל יאמרו שאין זו סתם השוואה "עלייה" מול "עלייה", אלא היקש ענייני של עליית עזרא לארץ ישראל עם עליית משה למרום לקבל את התורה. שהרי "אין תורה כתורת ארץ ישראל ולא חכמה כחכמת ארץ ישראל" (בראשית רבה טז יד, ויקרא רבה יג ה).

⁷ נשתון היא בארמית אגרת, ראו אזכור מילה זו פעם נוספת בהמשך ספר עזרא, פרק ז פסוק יא: "וְזֶה פְּרִשְׁתָּן הַנְּשִׁיתָן אֲשֶׁר נָתַן הַמֶּלֶךְ אֲרֵתְחַשְׁתָּא לְעִזְרָא הַכֹּהֵן הַסֹּפֵר סֵפֶר דְּבָרֵי מִצְוֹתֵיהּ וְחֻקֵּי עֲלִישְׂרָאֵל". אבל הפסוק שמובא לעיל: "וַיִּכְתֹּב הַנְּשִׁיתָן כְּתוּב אֲרָמִית וּמִתְרַגְּם אֲרָמִית" מדבר על אגרת שטנה שכתנו צרי יהודה מהעמים אשר התנגדו לחידוש היישוב בארץ בימי שיבת ציון. ומשם מביא הדרשן את הראיה שעזרא חידש את כתיבת התורה בכתב ארמי (אשורי) והשפה (הלשון) הארמית! הראייה דווקא משם נראית קצת תמוהה! (אולי היא מבוססת על המחשבה שעקבות עזרא שחידש את הכתב והשפה, ניתן לכתוב כך גם כתבים אחרים, וזה מה שרואים באגרת ההיא) וע"פ פ, פריקים רבים בספר עזרא ודניאל הם דוגמא לכתובה בארמית של השפה הארמית והחל מפסוק זה יש אכן קטע ארוך בעזרא שכתוב בארמית.

⁸ כיוון שהטקסט, הלשון, השפה הכתובה והמדוברת הייתה ארמית, פשיטא שגם הכתב היה בארמית. ובכך אגב הקדים עזרא את תרגום אונקלוס שבזמן מאוחר יותר, לאחר החורבן ובתקופת ר' יהושע ור' אליעזר תלמידי רבן יוחנן בן זכאי, מתרגם את התורה

שבאותו היום ניתן (נותן).⁹ ואומר: "וכתב לו את משנה התורה הזאת" - תורה עתידה להשתנות.¹⁰ ולמה נקרא שמה אשורי? על שום שעלה עמהן מאשור.¹¹

רבי אומר: בכתב אשורי ניתנה תורה לישראל. וכשחטאו נהפכה להן לרועץ,¹² וכשזכו בימי עזרה חזרה להן אשורית, שנאמר: "שובו לְבַצְרוֹן אֲסִירֵי הַתְּקֵנָה גְסֵי־הַיּוֹם מִגֵּיד מְשֻׁנָּה אָשִׁיב לָךְ" (זכריה ט יב).¹³

ר' שמעון בן אלעזר אומר משום ר' אלעזר בן פרטא שאמר משום ר' אלעזר המודעי: בכתב זה ניתנה תורה לישראל, שנאמר: "ווי העמודים" - ווי שהן דומין לעמודים. ואומר: "ואל היהודים ככתבם וכלשונם" (אסתר ח ט) - מה לשונם לא נשתנה, אף כתבם לא נשתנה. ולמה נקרא שמו אשור? על שום שמאושרין בכתבן. אם כן למה נאמר: "וכתב לו את משנה התורה הזאת"? - מלמד ששתי תורות כתב לו אחת שנכנס ויוצאת עמו ואחת שמונחת לו בתוך הבית.¹⁴

אבות דרבי נתן נוסח א פרק לד – עזרא גם מוסיף ניקוד מעל אותיות בתורה

עשר נקודות בתורה, אלו הן: "ישפטו ה' ביני וביניך" (בראשית טז ה) ... "ויאמרו אליו איה שרה (שם יח ט) ... "וירץ עשו לקראתו ויחבקהו ויפול על צואריו וישק"הו" (שם לג ד) ... כיוצא בו: "הנסתרות לה' א-להינו והנגלות לנינו ולבנינו עד עולם" (דברים כט כח) ... למה? אלא כך אמר עזרא: אם יבא אליהו ויאמר לי: מפני מה כתבת? כך אומר אני לו: כבר נקדתי עליהן. ואם אומר [יאמר] לי: יפה כתבת, אעבור [אמחק] נקודה מעליהן.¹⁵

לארמית. ראו מגילה ג ע"א: "תרגום של תורה - אונקלוס הגר אמרו מפי רבי אליעזר ורבי יהושע". ועל פי התוספתא שלמעלה, כבר קדם עזרא וכל שהיה אונקלוס צריך לעשות הוא לשחזר את תרגומו של עזרא (עניין זה אפשר שהוא מרומז בירושלמי).⁹

מזוהר ביד המסתורית שהופיעה במשתה בלשצאר וכתבה על הקיר מילים בכתב שלא היה ידוע לחכמי בבל, מה שדניאל פיענח אח"כ: "מנא מנא תקל ופרסין". ולא יכלו כל שאר חרטומי בבל וחכמיה לפתור את הכתב, משום שרק אז ניתן. הקשר של אירוע זה לנושא שלנו טעון בדיקה והבנה נוספים.

¹⁰ מלשון שני ולא מלשון שינוי. לצד התורה המקורית עמד כעת 'ספר תורה משני' הוא התרגום לארמית.

¹¹ שיטת ר' יוסי (או יוסה) בתוספתא מתמקדת בתרגום התורה לארמית תוך שימוש בכתב הארמי (הוא האשורי). עפ"י שיטה זו עיקר פועלו של עזרא היה יצירת תרגום ארמי לתורה בכתב ארמי - תרגום שעמד לצד ספר התורה שהיה כתוב בכתב עברי קדום וכמובן בלשון הקודש (עברית) ואולי בו בעצם קראו (ראו המשנה לעיל: ספרי תורה נכתבים בכל לשון). אח"כ המיר מי שהמיר גם כתיבת את ספר התורה מכתב עברי לכתב אשורי שהיה כבר מוכר ומקובל ואולי נח יותר לקריאה, אבל ר' יוסי בתוספתא לא מתייחס לכך.

¹² הפועל רעץ מופיע כבר במקרא, בשירת הים: "ימינך ה' תרעץ אויב". אך שם זה במובן של כריתה והשמדה (ראו המפרשים שם וגם אונקלוס) ואילו כאן יותר כמכשול ובעוכריהם (ראו אבן שושן). ועכ"פ הביטוי "היה לו לרועץ" מקורו כאן. ומכאן גם אחד משמותיו של הכתב העברי הקדום: רעץ או רועץ, שיש כותבים אותו דעץ מלשון דחיקה או שבירה (שטיינזלץ עיונים, סנהדרין כב ע"א). ואגב, ראו בגמרא מכות ח ע"א תנא ששמו רבי יהודה בן רועץ.

¹³ רבי לא מסביר מה ומתי בדיוק היה החטא שבגינו התחלף הכתב של העם היהודי מהכתב האשורי המקורי לרעץ "שהיה להם לרועץ". לשיטתו, מהפכת עזרא לא הייתה אלא "החזרת עטרה ליושנה" - לתורה שניתנה ע"י משה ככתבה (ופשיטא שכלשונה), אבל עדיין היה זה שינוי משמעותי שחל בתחילת ימי בית שני - שינוי שיש לו משמעויות הלכתיות מרכזיות, בראשם כשרות ספרי התורה (וגיטין וכתובות ואולי שטרות בכלל). ספר שהיה כשר בימי בית ראשון (בהנחה שאז כתבו בכתב עברי קדום), שוב אינו כשר ופסול מיסודו בבית שני! ראו התוספת לדברי רבי בגמרא סנהדרין (שנביא להלן) שמסבירה את מקור השם: "למה נקרא שמה אשורית? שמאושרת בכתב". היינו כתב יפה ומאושר. וזה היה הכתב המקורי שבו משה כתב את התורה (והשינוי ממנו לכתב העברי הקדום ומהו "כשחטאו" אינו מוסבר והוא מחוץ לאופק הזמן גם של חז"ל). האם ייתכן שיש כאן קשר לאבות האומה שבאו מארם ומאשור? למה בחר משה "כתב אשורי"? האם הוא זה שבחר או שהייתה מסורת קדומה לכתב זה בעם ישראל? שים לב גם לפסוק שרבי מביא מספר זכריה שקושר את שינוי (חזרת) הכתב ע"י עזרא, לשיבת ציון ולתקווה לחידוש החיים הלאומיים בארץ ישראל. שים לב גם למילה "משנה" שבפסוק שמתקשרת באופן ברור לדרשות על "משנה תורה - כתב העשוי להשתנות". וזו אכן התוספת החשובה שהירושלמי להלן מוסיף לדברי רבי, ראו נוסח דרשת רבי בירושלמי: "רבי אומר: אשורית ניתנה התורה וכשחטאו נהפך להן לרעץ. וכשזכו בימי עזרא נהפך להן אשורית [זכריה ט יב] גם היום מגיד משנה אשיב לך [דברים יז יח] וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר כתב שהוא עשוי להשתנות".

¹⁴ לפי שיטה זו, להלן שיטת ר' אלעזר המודעי, כל עניין החלפת הכתב לא היה ולא נברא. ובוודאי שלעזרא לא היה שום קשר לעניין. צורת הוא"ו תוכיח שהוא דומה לעמוד בכתב האשורי (בכתב העברי הקדום הוא"ו כפופה ויש עליה קו באמצע) וגם הפסוק ממגילת אסתר: "ואל היהודים ככתבם וכלשונם" מוכיח שהכתב ובוודאי הלשון היהודיים לא השתנו מאז ומתמיד (בפרט, אם נאמר שאסתר מאוחרת לעזרא). אך עדיין צריך להסביר מה מקור השם "אשורי", והתשובה היא, בדומה לשיטת רבי לעיל, כתב יפה ומאושר, אך בלי שום קשר לממלכת או תרבות אשור. עוד נושא ששיטה זו צריכה להתמודד איתו הוא הדרשה: "משנה תורה - כתב העתיד להשתנות", שכנראה הייתה מקובלת וידועה. בנוסף למה שכבר ראינו, ראו דרשה זו גם במדרש ספרי דברים פרשת שופטים פיסקא קט. התשובה לכך היא ש"משנה תורה" הוא עניין אחר לגמרי ונדרש על שתי התורות שהיו למלך בישראל, אחת בבית גנזיו (בביתו) והשנייה שאיתה היה הולך לכל מקום. ובלשון הגמרא בסנהדרין כא ע"ב: "אחת שהיא יוצאה ונכנסת עמו ואחת שמונחת לו בבית גנזיו. אותה שיוצאה ונכנסת עמו עושה אותה כמין קמיע ותולה בזרועו שנאמר: שויתי ה' לנגדי תמיד". ראו דבריו [ספר דברים - משנה תורה](#) בפרשת זו.

¹⁵ נעשה אתנחתא בנושא קרוב. עפ"י מסורת המקרא יש סימון נקודות מעל האותיות במספר מקומות בתורה (לרשימה המלאה ראו שם במקור, במקבילה באבות דרבי נתן נוסח ב פרק לז, במסכת סופרים פרק ו הלכה ג, ובמדרש במדבר רבה ג יג) ורכזנו את כל המקומות בדברינו [פסוקים שיש עליהם ניקוד](#) בפרשת וישלח (ראו גם דברינו [מפגש יעקב ועשו](#) בפרשת וישלח וכן

ירושלמי מגילה פרק א הלכה ט – ארבע הלשונות הנאים

א"ר יונתן דבית גוברין: ד' לשונות נאים שישתמש בהן העולם ואלו הן: לעז לזמר,¹⁶ רומי לקרב,¹⁷ סורסי לאילינא,¹⁸ עברי לדיבור.¹⁹ ויש אומרים: אף אשורי לכתב. אשורי יש לו כתב ואין לו לשון, עברי יש לו לשון ואין לו כתב. בחרו להם כתב אשורי ולשון עברי. ולמה נקרא שמו אשורי? שהוא מאושר בכתבו. אמר רבי לוי: על שם שעלה בידם מאשור.²⁰

בבלי סנהדרין כא ע"ב – כב ע"א – ביררו להם כתב אשורי ולשון הקודש

אמר מר זוטרא ואיתימא מר עוקבא: בתחילה ניתנה תורה לישראל בכתב עברי ולשון הקודש. חזרה וניתנה להם בימי עזרא בכתב אשורית ולשון ארמי.²¹ ביררו להן לישראל כתב אשורית ולשון הקודש, והניחו להדיוטות כתב עברית ולשון ארמי. מאן הדיוטות? – אמר רב חסדא: כותאי. מאי כתב עברית? – אמר רב חסדא: כתב ליבונא.²²

מסכת סוטה פרק ז משנה ה – התורה בשבעים לשון

...²³ ואחר כך הביאו את האבנים ובנו את המזבח וסדוהו בסיד וכתבו עליו את כל דברי התורה בשבעים לשון, שנאמר: "באר היטב" (שם). ונטלו את האבנים ובאו ולנו במקומן.²⁴

הנסתרות והנגלות (בפרשת נצבים). עניין זה קשור בעקיפין בנושא שלנו, בכך שבימי עזרא נעשה גיבוש מחדש של נוסח המקרא, שכנראה נשכח במרוצת הדורות. (ראו גם דברינו **שבעה ספרי תורה** בפרשת בהעלותך והניקוד שיש שם שנקרא סימניות). דקדוק הנוסח המדויק של המקרא (כפי שנעשה גם בדורות מאוחרים יותר ע"י **בעלי המסורה**), קשור בעקיפין לשינוי הכתב והלשון ומצביע שוב דמותו המרכזית של עזרא כמוסר התורה עם חידוש היישוב היהודי בארץ בעליית בית שני.
¹⁶ לעז הוא יונית והיא שפה טובה לזמר ושירה. ראו מגילה פרק ב משנה א על קריאת מגילת אסתר: "קורין אותה ללועזות בלעז" ודברי הגמרא מגילה יח ע"א: "רב ושמואל דאמרי תרויהו: בלעז יונו".

¹⁷ השפה והלשון הרומית מתאימים לקרבות ואין פלא שכן חשבו בימיהם.
¹⁸ סורסי היא ארמית של ארץ ישראל (כנראה של הגויים). ראו בבא קמא פג ע"א: "בארץ ישראל לשון סורסי למה? או לשון הקודש או לשון יונית". אלייא זה קינות. ארמית היא שפה טובה לאמירת קינות וכבר הרחיב על כך **יוסף יהלום במחקריו**.
¹⁹ לא נראה שהכוונה לדיבור אוניברסלי, כמו הלשונות האחרים, אלא "מקומי" – דיבור בעברית מתאים לנו. בית גוברין, מקומו של הדרשן ר' יונתן, ידוע כמקום בו דברו עברית גם אחרי החורבן, בזמן שרוב הארץ, בפרט בגליל, השפה המדוברת הייתה ארמית (ארץ ישראלית). כתב עברי קדום מופיע גם על מטבעות ממרד בר כוכבא וממצאים ארכיאולוגיים אחרים מתקופת בית שני.

²⁰ לאחר מעין פתיחה זו בירושלמי מובאת התוספתא הנ"ל בשינויים קלים יחסית, על מקצתם עמדנו בהערות לעיל. בפתיחה זו אין זכר לעזרא ולמהפכות שעשה, והלשון: "בחרו להם כתב אשורי" (ראו להלן בבלי "ביררו להם") מעידה על תהליך הדרגתי שבו הכתב האשורי נכנס יותר ויותר לשימוש. ואכן יש לנו ידיעות שזמן לא קצר בהיסטוריה של ימי בית שני, שימשו הכתב העברי והאשורי זה לצד זה. המשפט: "אשורי יש לו כתב ואין לו לשון, עברי יש לו לשון ואין לו כתב", בשם "יש אומרים", טעון הסבר נוסף ר' יונתן, ידוע כמקום בו דברו עברית גם אחרי החורבן, בזמן שרוב הארץ, בפרט בגליל, השפה המדוברת הייתה ארמית (ארץ ישראלית). כתב עברי קדום מופיע גם על מטבעות ממרד בר כוכבא וממצאים ארכיאולוגיים אחרים מתקופת בית שני.
²¹ הוא התרגום כשיטת ר' יוסי בתוספתא.

²² גם בתלמוד הבבלי יש מעין "פתיחה" לפני שמובאת שם התוספתא הנ"ל, שוב בשינויי נוסח מסוימים שעל מקצתם עמדנו בהערות לתוספתא לעיל. "הפתיחה" כאן היא מאמר אמוראים, שעל בסיס שיטת ר' יוסי שספר התורה של משה היה בכתב עברי קדום יוצרת שיטה רביעית לפיה היו שלושה שלבים ברורים. בשלב ראשון, תורת משה בכתב עברי קדום, בשלב שני (עזרא) יצירת התרגום והכנסת הכתב הארמי (אשורי), ובשלב השלישי, "אי שם" במהלך בית שני (נושא אליו ר' יוסי לא מתייחס) "ביררו להם ישראל" את הכתב הארמי/אשורי ואמצו אותו לתורה שבכתב (מה שרבי מייחס לעזרא). בדומה למה שכבר ראינו בירושלמי, "ביררו להן לישראל כתב אשורית ולשון הקודש". השילוב לשון עברי וכתב עברי נעלם, אולי עם גלות בית ראשון וקץ מלכות יהודה וישראל ע"י ממלכות אשור ובבל. השילוב לשון ארמי וכתב אשורי (ארמי) נשאר בעולם התרגום לתורה. שעזרא יסדו ואונקלוס, עפ"י ר' יהושע ור' אליעזר, המשיך (מגילה ג ע"א). השילוב לשון עברי וכתב אשורי הפך לקנון המחייב, ל-Mainstream. ומה עם השילוב לשון ארמי וכתב עברי קדום, כתב ליבונא? את זה "הניחו להדיוטות". ומי הם ההדיוטות? הכותים. ונראה שצריך להכניס לכאן גם את השומרונים שמשמרים עד היום את הכתב העברי הקדום והדבר צריך עיון נוסף.
²³ בקטע שהשמטנו, מתארת המשנה את מעמד הברכות והקללות בהר גריזים ובהר עיבל בכניסת בני ישראל לארץ.

²⁴ כבר הארכנו לדון בנושא כתיבת התורה על האבנים בכניסה לארץ בדברינו **האבן תשמור את האבן** בפרשת כי תבוא. כאן רק נבקש להראות שהרעיון שהתורה הייתה כתובה בשפות שונות איננו זר לחז"ל. לפחות לא ברמה המחשבתית. וכך גם ההלכה של כתיבת התורה בשפות שונות במתואר במשנה ובגמרא בבלי וירושלמי בתחילת מסכת מגילה. ראו המדרש בו פתחנו והערה 2 לעיל. גם בנושא זה כבר זכינו לדון בדברינו **אלה הדברים – בכל לשון** בשבת זו בשנה האחרת. זאת ועוד, ראו מדרש ספרי דברים פסקא שמג המתאר את ריבוי הלשונות במעמד סיני: "כשנגלה הקב"ה ליתן תורה לישראל, לא בלשון אחד אמר להם אלא בארבעה לשונות ... לשון עברי ... לשון רומי ... לשון ערבי ... לשון ארמי". ועל כך הרחבנו בדברינו **תורה לאומית או תורה אוניברסאלית** בפרשת יתרו. ממעמד הר סיני, דרך הכניסה הראשונה לארץ וכלה בעליית בית שני והלכה למעשה בתקופת חז"ל, הרעיון שהתורה יכולה להיכתב בשפות אחרות אינו זר לחז"ל, שחיו בסביבה מרובת לשונות ולפיכך אולי גם לא "נבהלו" ממעשה עזרא ומהשינוי, באבחה או בהדרגה, של הכתב. וגם השפה היוונית שזורה לאורך ורוחב דרשות חז"ל בהלכה ובאגדה (א. א. הלוי ספר כאלפיים מילים יווניות שהיו בשימוש חז"ל). ועדיין, טקסט קנוני צריך לו 'עותק מחייב' בשפה מוכרת מדוקדקת ומוגהת

ספר תפארת ישראל פרק סד – תוקף את ספר העיקרים²⁵

... לכן בעל העקרים שהאריך בדבר זה, ורצה להוכיח מזה שאפשר שמצוה אחת מן התורה תהיה בטלה, כמו שנשתנה הכתב, שמתחילה היה הכתב עברי, ולבסוף נשתנה לכתב אשורית. דבר זה דברי הבאי, וצריך הוא כפרה על דבור זה.²⁶ ולא מצאתי דבור זר כמו זה, שיאמר שתהא מצות התורה בטילה. רק נאמר כי מתחילה לא היה המצוה רק לזמן מה, כל זמן שלא גלו ישראל. וכי נאמר בשביל שנאסר להם בשר תאוה במדבר, ואחר כך הותר להם בשר תאוה, (וכך המצוה) נאמר בזה שמצוה אחת בטלה?²⁷ דבר זה אין לומר כלל. רק נאמר שכך היה המצוה מתחילה, שכל ימי היותם במדבר נאסר להם בשר תאוה. וכך המצוה הזאת, שהתורה בכתב עברי, הוא כל זמן היותם על הארץ היה הכתב כתב עברי. וכל דבריו של בעל עקרים אין בהם ממש.²⁸

רמב"ן שמות פרשת בא פרק יב פסוק ב – שינוי החודשים בשיבת ציון

... וכבר הזכירו רבותינו זה הענין, ואמרו: "שמות חדשים עלו עמנו מבבל" (ירושלמי ראש השנה א ב, בראשית רבה מח ט), כי מתחילה לא היו להם שמות אצלנו.²⁹ והסיבה בזה, כי מתחילה היה מניינם זכר ליציאת מצרים. אבל כאשר עלינו מבבל ונתקיים מה שאמר הכתוב: "ולא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את בני ישראל מארץ צפון" (ירמיה טז יד-טו), חזרנו לקרוא החודשים בשם שנקראים בארץ בבל, להזכיר כי שם עמדנו ומשם העלנו השם יתברך.³⁰

שבת שלום

ושנזכה לראות בנחמת ציון וירושלים

מחלקי המים

מים אחרונים 1: במחשבה שנייה, אפשר שהמהפכה הגדולה שעשה עזרא עם עלייתו לארץ הייתה על מנת להיבדל מהתושבים המקומיים איתם נפגשו שבי ציון, "גויי הארצות" בלשון ספר עזרא ונחמיה, שחלקם היו מגירי האריות שנשארו בארץ לאחר שבני ישראל גלו, הם הכותים, אשר שימרו את הכתב העברי הקדום. וזה קשור לשומרונים החיים

היטב. לא סתם השקיעו חכמי המסורה את מרצם הרב בדיוק ודקדוק התורה, תגיה וקוציה. וכל תרגום צריך מישהו שייתן לו תוקף ואשרור כמו למשל אנגלית או רוסית בימינו.

²⁵ תפארת ישראל הוא ספר מחשבה של המהר"ל מפראג. בהקדמת הספר נאמר: "ושם החיבור הזה נקרא תפארת ישראל כי הוא חיבור על התורה שהיא תפארת ישראל כדכתיב: ומי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים וגו' ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה". ראו הערך תפארת ישראל בויקיפדיה.

²⁶ לא ברור לאיזה קטע בספר העיקרים מכוון המהר"ל, אולי למאמר ג פרק יט לגבי שינוי ניסן כראש החודשים לעתיד לבוא: "ומה ששמעו ישראל לירמיה לבטל מנין החודשים מניסן כמו שאמרנו, אפשר שעשו כן משום דאשכוח קרא ודרוש, כמו שכתבו התוספות בפרק קמא דמגילה, כי מה ששנה עזרא הכתב כשעלה מן הגולה, משום דקרא אשכח ודרש, וכתב לו את משנה התורה הזאת (דברים י"ז ח), כתב העתיד להשתנות. או לפי שלא היתה המצוה ההיא אחת מעשרת הדברות, וגם שלא היתה הכונה בה לבטל דברי משה אלא לעשות זכר לגאולה השנית כמו שעשו זכר לגאולה הראשונה וכו'". ומן הסתם הכיר המהר"ל את דברי רבי אבין בר כהנא במדרש ויקרא רבה פרשת שמיני, בהקשר עם שחיטת שור הבר לצדיקים לעתיד לבוא שאינו בדיוק לפי הלכות שחיטה: "אמר הקדוש ברוך הוא: תורה חדשה מאתי תצא - חידוש תורה מאתי תצא".

²⁷ ראו דברינו [אסרתי לך התרתי לך](#) בפרשת ראה.

²⁸ נושא שינוי הכתב הטריד את גדולי ישראל לאורך הדורות ונראה שרובם צידדו בשיטת רבי או טוב יותר בשיטת ר' אלעזר המודעי ולא בשיטת ר' יוסי שעזרא עשה שינוי גדול ומדעתו בתוקף גדולתו שהשוותה לזו של משה (פרשני התלמוד הראשונים התייחסו רק לבבלי שבו ר' יוסי אומר שעזרא שינה את כתב התורה. הם לא התייחסו לנוסח התוספתא). ראו למשל חידושי רשב"א מסכת מגילה דף ב עמוד ב: "הא דאקשינן הכא והא אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה, הקשו בתוספות והא איכא למ"ד התם בסנהדרין בפ' כהן גדול (כ"א ב') דעזרא שנה את הכתב כשעלה מבבל, דלמה נקרא שמו אשורי שעלה עמהם מאשור! ותייצו דהתם מקרא אשכחו ודרשו דכתיב: וכתב לו את משנה התורה הזאת ודרשינן מיניה כתב העשוי להשתנות. ואכתי לא ניחא לי דהא תנן לקמן שהספרים נכתבין בכל לשון, אלא מסתברא דלחף אותיות באותיות כההיא דסנהדרין דלקחו להם כתב אשורי חלף כתב עברי מותר ואין זה חידוש. אבל להניח את הכתב כמות שהוא ולהוסיף עוד אותיות זה חידוש ואינו רשאי". ראו עוד רבינו חננאל מסכת סנהדרין כב ע"א שלאחר שמביא את דברי מר עוקבא שהבאנו לעיל (שהוא כשיטת ר' יוסי בתוספתא), מסכם כך: "ואין הלכה כמר עוקבא דהא קיימא כתנאי ולא כר' יוסי. אלא קי"ל כך: שכתב זה ניתן למשה בסיני כדאמרינן מ"ם וסמ"ך שבלוחות בנס היו עומדין וכן ווי העמודים ואין הלכה כמותו שנשתנה אלא כר' אלעזר המודעי דאמר כתב זה לא נשתנה כל עיקר מעולם". וכאן, כועס מאד המהר"ל, בעל תפארת ישראל, על ספר העיקרים, ר' יצחק אלבז, איך העיז לומר "שאפשר שמצוה אחת מן התורה תהיה בטלה, כמו שנשתנה הכתב"! ונראה שהוא הולך בשיטת רבי.

²⁹ מתחילה, לא היו לחודשים שמות רק סדר: ראשון, שני וכו' (להוציא שלושה: איתנים הוא ניסן, זיו הוא אייר, בול הוא חשון. רק שלושה אלה נזכרים במקרא, אבל מסתבר שהיו אז שמות מעין אלה לכל החודשים, אלא שלא נצרכו להזכיר אותם).

³⁰ אם אכן לכן מתכוון בעל העיקרים (הערה 24 לעיל), הרי לנו שגם רמב"ן בדעה שעזרא עשה מהפכה גדולה בלוח השנה, כאשר לחודשים נתנו שמות ולא סדר: ראשון, שני וכו', מה שגם השפיע על מעמדו של חודש תשרי כתחילת השנה לעומת ניסן. ראו הרחבה של נושא זה בדברינו החודש הזה לכם בשבת החודש. האם יש קשר בין שתי שינויים גדולים אלה של עזרא?

עד היום בקרבנו ושעליהם הערנו כבר לעיל. תם הדף, אך הנושא המורכב הזה לא נשלם ויש עוד הרבה לדרוש ולהרחיב בו.

מים אחרונים 2: יש רגליים לדבר שכל הדיון בחז"ל בא להפקיע מהסיפור בחזון עזרא שבספרים החיצוניים (סוף הספר, החיזיון השביעי) שם מסופר שהתורה נשרפה ועזרא כתב אותה מחדש. ר' אלעזר המודעי וסיעתו מבטלים את העניין מכל וכל. לא היה שום שינוי בשום זמן ועזרא היה חכם מחכמי התורה וממשיכי המסורת החשובים (למה הוא לא נמנה בשרשרת המסירה בתחילת פרקי אבות). כל שלוש השיטות האחרות: ר' יוסי ורבי בתוספתא ומר זוטרא ומר עוקבא בגמרא בבלי, מסכימים שחל שינוי בכתב ספר התורה: אם ע"י עזרא אם באיזה תהליך הדרגתי ("בחרו להם", "ביררו להם"), שינוי מהותי בעקבות השפעת הארמית ותרגום התורה לשפה זו או רק "החזרת עטרה ליושנה" כפי שמשה כתב את התורה. אבל שינוי זה איננו חו"ח כתיבה של התורה מזכרונו של עזרא כפי שנטען בספר חזון עזרא.